

УДК 342.727: 341.231.14: 340.134

**СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ДУМКИ ТА СЛОВА,
НА ВІЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ СВОЇХ ПОГЛЯДІВ І ПЕРЕКОНАНЬ ІЗ ПРАВОМ
НА ІНФОРМАЦІЮ: АНАЛІЗ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ ТА ЗАКОНОДАВСТВА**

Мартинов М.П., к.ю.н., доцент

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
nick-martynov@mail.ru*

У статті на основі аналізу правової доктрини, положень національного законодавства і норм міжнародного права визначено перелік і надано тлумачення правомочностям, що в сукупності складають зміст права на свободу думки та слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, а також права на інформацію. Визначено співвідношення між вказаними правами та сформульовано пропозиції змін до Закону України «Про інформацію» з метою узгодження положень останнього з нормами Конституції та Цивільного кодексу України.

Ключові слова: свобода думки, свобода слова, право на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право на інформацію, право на доступ до інформації, право на одержання інформації, право на збирання інформації, право на зберігання інформації, право на використання інформації, право на поширення інформації, право на захист інформації, охорона інформації.

**СООТНОШЕНИЕ ПРАВА НА СВОБОДУ МЫСЛИ И СЛОВА, НА СВОБОДНОЕ ВЫРАЖЕНИЕ
СВОИХ ВЗГЛЯДОВ И УБЕЖДЕНИЙ С ПРАВОМ НА ИНФОРМАЦИЮ:
АНАЛИЗ ПРАВОВОЙ ДОКТРИНЫ И ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА**

Мартынов Н.П.

*Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
nick-martynov@mail.ru*

В статье на основе анализа правовой доктрины, положений национального законодательства и норм международного права определен перечень и предоставлены толкования правомочностям, которые в совокупности составляют содержание права на свободу мысли и слова, на свободное выражение своих взглядов и убеждений, а также права на информацию. Определено соотношение между указанными правами и сформулированы предложения о внесении изменений в Закон Украины «Об информации» с целью согласования положений последнего с нормами Конституции и Гражданского кодекса Украины.

Ключевые слова: свобода мысли, свобода слова, право на свободное выражение своих взглядов и убеждений, право на информацию, право на доступ к информации, право на получение информации, право на сбор информации, право на хранение информации, право на использование информации, право на распространение информации, право на защиту информации, охрана информации.

**THE CORRELATION BETWEEN THE RIGHT TO THINK, TO SPEAK AND
TO EXPRESS FREELY OWN VIEWS AND BELIEFS WITH THE RIGHT TO INFORMATION:
ANALYSIS OF THE LEGAL DOCTRINE, NATIONAL LEGISLATION AND INTERNATIONAL LAW**

Martynov N.P.

*Zaporizhzhya national university str., Zhukovsky, 66, Zaporizhzhia, Ukraine
nick-martynov@mail.ru*

The relevance of the article is caused by the fact that at the current stage information legislation does not correspond to actual level of development of information legal relationships and is not able to regulate them fully. At the same time the information legal relationships are an area or realization of such fundamental rights as the right to think, to speak and to express freely own views and beliefs and the right to information.

The aim of the article is to analyze the legal doctrine, national legislation, international law and to define on the basis of findings the list of competences, which make up the content of both rights.

The right to think, to speak and to express freely own views and beliefs consists of three competences: to think freely, to speak freely and to express freely own views and beliefs. The right to express freely views and beliefs is a part of the right to speak freely; it is a single method of its realization.

The right to information is the one of the information's rights. Information's rights are guaranteed by the state abilities of the person to satisfy its needs in obtaining, using, disposal, distribution, protection and defence of such volume of information that is required for the proper level of life in society.

The right to information consists of the right to collect information, the right to store information, the right to use information, the right to impart information, the right to protect information and of information's security. The author defines, that the right of access to information is a part of the right to collect information and is the same as the right to be informed. The information's security is not the same as the right to protect information. The information's security has many single methods of its realization. These methods are determined as a group of separate competences. The author also interprets each of these competences:

- 1) the right to collect information is a competence to acquire, to accumulate documented or publicly disclosed information in accordance with the laws of Ukraine;
- 2) the right to store information is a competence to save proper condition of information and its carriers;
- 3) the right to use information is a competence to satisfy their information needs in any manner not prohibited by applicable law;
- 4) the right to impart information is a competence to distribute, publish, sell documented or publicly disclosed information in accordance with the laws of Ukraine.

The findings. Based on the structure of analysed rights, the author defines the correlation between the right to think, to speak and to express freely views and beliefs and the right to information. The right to information consists of a number of competences, but it doesn't include the right to think, to speak and to express freely own views and beliefs, because the right to information doesn't include the competence to form own views and beliefs. At the same time realization of opportunity to obtain the necessary information is a guarantee of freely forming of views and beliefs. That's why the right to freedom of thought and speech, free expression of views and beliefs and the right to information are closely related, but not identical legal categories.

Key words: freedom of thought, freedom of speech, right to express freely own views and beliefs, right to information, right to access to information, right to be informed, right to collect information, right to store information, right to use information, right to impart information, right to protect information, information's security.

Входження України до світового інформаційного простору та декларування основних принципів розвитку інформаційного суспільства не завершило, а навпаки, прискорило процес розвитку інформаційних відносин у нашій державі. Той факт, що на поточному етапі національне інформаційне законодавство не відповідає їх фактичному ступеню розвитку та не здатне їх повністю врегулювати, не викликає жодних заперечень ані в наукових колах, ані серед пересічних громадян, які щоденно стикаються з необхідністю використання новітніх інформаційних технологій.

Поряд із цим інформаційні правовідносини є площиною реалізації одразу щонайменше двох основоположних прав, проголошених міжнародними стандартами прав людини, – права на свободу думки та слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, а також права на інформацію. Відповідно, така ситуація породжує безліч проблем у їх реалізації та захисті, обумовлених неможливістю вчасного унормування нових видів відносин, застарілістю засобів охорони та протидії порушенню цих прав, складністю своєчасного узгодження окремих законодавчих положень внаслідок постійно зростаючої необхідності заповнення прогалин у законодавстві.

Саме тому в межах цього дослідження ставимо собі за мету звернутися до положень чинного законодавства, а також правової доктрини, щоб визначити зміст вказаних основоположних прав і співвідношення між ними. Тим більше, що у вітчизняній правовій науці це питання й досі залишається невирішеним, хоча означена проблема і є предметом дослідження у працях таких вчених, як Р.Я. Демків, А.І. Марущак, О.В. Петришин, А.В. Цибульська, О. Чомахашвілі та ін.

Переходячи до безпосереднього розгляду означеної проблеми, перш за все визначимося зі значенням категорії «зміст суб'єктивного права». Зазвичай у теорії права та, відповідно, у доктрині цивільного права зміст суб'єктивного права розглядають як сукупність трьох основних елементів:

- 1) правомочності на здійснення певних дій (право на власні дії);
- 2) правомочності вимагати від зобов'язаної особи здійснити певні дії (право на чужі дії);
- 3) правомочності звертатися до держави за захистом порушеного права (право на дії держави) [1].

Як впливає із зазначеного вище, змістом суб'єктивного права є сукупність правомочностей, тобто законодавчо закріплених можливостей вчиняти певні дії (правомочність звертатися за захистом чи із вимогою до інших суб'єктів правовідносин також є можливістю вчиняти певні дії) чи утриматися від їх вчинення. Відповідно, щоб визначити, яким чином співвідносяться аналізовані права, слід звернутися спершу до переліку правомочностей, що в сукупності складають зміст кожного з них.

Розпочнемо з аналізу доктринальних тлумачень права на свободу думки та слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Так, на думку Т.А. Костецької, вказане право змістовно охоплює:

- 1) можливість кожної людини самостійно визначати для себе систему моральних, духовних та інших цінностей;
- 2) можливість вільно, без ідеологічного контролю оприлюднювати свої думки (а також раціоналізовані почуття, установки, орієнтації, концепції, теорії) шляхом використання будь-яких

засобів їх вираження, у т.ч. через поширення інформації у вигляді поглядів і переконань з різних питань політичного, економічного, культурного, духовного життя суспільства і держави [2].

О.В. Петришин, роз'яснюючи зміст вказаного права, застосовує порівняно вужчий підхід, зводячи його до правомочностей, які можуть мати фактичний вияв, тобто обмежуючись лише другою складовою. Що ж стосується виключення О.В. Петришиним з переліку правомочностей свободи думки, то свою позицію вчений пояснює так: «За допомогою законодавства або інших юридичних засобів неможливо дозволити чи заборонити думку як таку, врегулювати процес появи, зміни або ж зникнення думок в індивідуальній свідомості; мислення кожної людини взагалі знаходиться поза межами юридичного впливу, якому підвладні лише її фізичні дії, її вчинки» [3].

Якщо керуватися вказаною тезою, то можна дійти висновку, що «свобода думки» є ніщо інше, як декларативне положення, яке не несе жодного реального змістовного навантаження, оскільки не може мати матеріального вияву на практиці. Вочевидь, справедливості такої тези виключається, оскільки свобода думки є категорією, закріпленою не тільки Основним законом України, але й на рівні міжнародних стандартів прав людини.

Зокрема, у Загальній декларації прав людини 1948 р. закріплюється, що кожна людина має право на свободу переконань [4], право дотримуватися своїх поглядів закріплено Міжнародним пактом про громадянські й політичні права 1966 р. [5]. Отже, незалежно від конкретних засобів юридичної техніки, але виходячи зі змісту актів, що складають Білль про права людини, зазначимо, що свобода думки є невіддільною складовою частиною аналізованого права.

Тобто, як впливає з проведеного вище аналізу, право на свободу думки та слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань містить три основні складові: 1) свобода слова; 2) свобода думки; 3) право на вільне вираження своїх поглядів і переконань як складник та окремий вияв свободи слова.

Р.Я. Демків наголошує на тому, що аналізоване право має комплексний характер, тобто об'єднує декілька прав, включаючи до свого змісту також, за словами науковця, поряд із свободою думки та слова право на інформацію, тотожне з правом на вільне вираження своїх поглядів і переконань [6].

На цьому етапі звернемося до аналізу змісту права на інформацію, щоб визначити, чи дійсно воно охоплюється правом на свободу думки та слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Право на інформацію є одним з інформаційних прав людини. Останні слід розуміти як гарантовані державою можливості людини задовольняти її потреби в отриманні, використанні, розпорядженні, поширенні, охороні та захисті обсягу інформації, необхідного для належного рівня життєдіяльності в суспільстві. Серед інших інформаційних прав як приклад можна зазначити право на заснування друкованих засобів масової інформації, телерадіоорганізацій, інформаційних агентств тощо.

Щодо конкретного переліку правомочностей, що в сукупності складають зміст права на інформацію, то згідно з ч.2 ст.34 Конституції України кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір [7].

Конкретизують зазначену конституційну норму положення ЦК України та ЗУ «Про інформацію». Так, стаття 302 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України визначає, що фізична особа має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію [8]. Згідно з ч.1 ст.5 ЗУ «Про інформацію» кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів [9]. Отже, у частині визначення змісту аналізованого права наявна очевидна невідповідність положень ЗУ «Про інформацію» положенням Основного закону та ЦК України.

Спершу розтлумачимо правомочності, що входять до змісту права на інформацію відповідно до Конституції та ЦК України [10]:

- 1) правомочність збирання інформації – надана законом можливість набуття, придбання, накопичення відповідно до чинного законодавства України документованої або публічно оголошеної інформації;
- 2) правомочність зберігання інформації – забезпечення належного стану інформації та її матеріальних носіїв;

- 3) правомочність використання інформації – можливість задовольняти свої інформаційні потреби будь-яким не забороненим чинним законодавством способом;
- 4) правомочність поширення інформації – можливість розповсюджувати, обнародувати, реалізовувати у встановленому законом порядку документовану або публічно оголошувану інформації.

У ЗУ «Про інформацію» за відсутності положень про збирання інформації закріплено також такі правомочності, як захист та одержання інформації. Зміст правомочності захисту інформації пропонуємо визначити шляхом встановлення його співвідношення з охороною інформації, виходячи з первинного значення обох понять.

Так, охорона у тлумачному словнику української мови визначається як іменник від дієслова «охороняти», яке означає «оберегати від небезпеки кого-, що-небудь, забезпечувати від загрози нападу, замаху і т. ін.» [11]. Отже, під охороною інформації слід розуміти такий стан, за якого права суб'єкта на інформацію залишаються непорушними. Таким чином, охорону інформації пропонуємо розуміти як можливість встановлювати режим збирання, одержання, зберігання, використання та поширення інформації, за якого забезпечуватиметься непорушність прав суб'єкта, котрому належить така інформація.

Окремими засобами охорони інформації є ті права, які реалізуються особою в процесі визначення правового режиму інформації, щодо якої вона наділена правом володіння, користування, розпорядження, тобто право особи давати згоду на збирання, зберігання, використання та поширення інформації про неї для соціально-економічних, культурних та інших соціальних цілей (тобто визначення її правового режиму); право кожного перевіряти достовірність інформації про себе і членів своєї сім'ї (як засіб контролю за дотриманням такого режиму); право на забезпечення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. На нашу думку, ця група правових можливостей має розглядатися в межах права на інформацію та охоплюватися такою його складовою частиною, як право на чужі дії, тобто право особи вимагати від інших суб'єктів правовідносин дотримуватися визначеного правового режиму інформації, яка їй належить.

Перейдемо до категорії захисту інформації. Загальноприйнятним у правовій доктрині є твердження, що правовідносини захисту виникають за умови вчинення правопорушення, коли у суб'єкта виникає необхідність поновлення стану, який існував до моменту його вчинення. Тобто правомочність на захист інформації не можна ототожнювати з охороною інформації, оскільки право на захист означає можливість суб'єкта, чиє право на інформацію порушено, вимагати відновлення порушених прав і застосовувати з цією метою законодавчо закріплені засоби відновлення стану, що існував до моменту вчинення правопорушення. Окремими проявами аналізованої правомочності є можливість вимагати відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням і поширенням недостовірної інформації про себе і членів своєї сім'ї; можливість спростовувати недостовірні відомості про себе в судовому порядку; можливість вимагати вилучення будь-якої інформації про себе. Все це окремі прояви права на захист інформації, що є однією зі складових частин права на інформацію загалом.

На окрему увагу заслуговує проблема визначення змісту правомочності на одержання інформації. Так, у правовій доктрині досить часто право на інформацію ототожнюється з правом на одержання або доступ до інформації. На нашу думку, такий підхід викликає безліч суперечностей. По-перше, в ЗУ «Про інформацію» чітко визначено, що одержання інформації є однією зі складових права на інформацію загалом поряд із використанням, поширенням, зберіганням та захистом інформації. По-друге, очевидно, що поняттям права на доступ до інформації також не можна змістовно охопити всі перелічені правомочності.

Розкриваючи співвідношення понять «право на інформацію» та «право на доступ до інформації», підтримаємо думку А.І. Марущака, який доступ до інформації визначає як гарантовану державою можливість фізичних, юридичних осіб, а також суб'єктів владних повноважень вільно одержувати відомості, необхідні їм для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій, що не порушує права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб [12]. Причому засоби одержання інформації можуть бути різними: офіційні та неофіційні публікації в засобах масової інформації, надання усної або письмової інформації за інформаційними запитами або зверненнями громадян тощо.

Тобто право на доступ до інформації тотожне правомочності її одержання та також входить до змісту права на інформацію. Окремими проявами цієї правомочності є можливість мати доступ до відомостей про себе в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях; можливість доступу до інформації про стан навколишнього середовища (екологічна інформація), про якість харчових продуктів і предметів побуту; можливість знати свої права і обов'язки, можливість вільного доступу до нормативно-правових актів, що їх визначають, та ін.

Як випливає з проведеного вище аналізу правомочності одержання інформації, змістовно вона відповідає правомочності збирання інформації, закріпленій Конституцією та ЦК України, тобто і перша, і друга, узагальнено говорячи, означають набуття інформації. Водночас збирання тлумачиться дещо ширше, у тому числі, за визначенням вчених-цивілістів, воно означає також накопичення інформації. На нашу думку, накопичення треба взагалі виносити за межі правомочності збирання, оскільки останнє означає скоріш процес пошуку та ознайомлення із необхідною інформацією, включаючи таким чином надання до правомочності зберігання інформації. Це, по-перше, забезпечить те, що кожна з конституційно закріплених правомочностей, які в сукупності складають право на інформацію, матиме реальне змістовне навантаження, а по-друге, дасть змогу уникнути дублювання та плутанини між ними. Відповідно, положення ЗУ «Про інформацію» слід привести у чітку відповідність до положень Основного закону, одночасно закріпивши дефініцію кожної з правомочностей.

У такий спосіб ми визначили, що право на інформацію змістовно охоплює безліч правомочностей, які залежно від специфіки конкретних правовідносин, видів інформації, що є об'єктом останніх, а також компетенції учасників можуть по-різному реалізовуватися задля забезпечення інформаційних потреб суб'єкта. Право ж на свободу вираження своїх поглядів і переконань, виходячи з такого твердження, можна визначити в межах правомочності поширення інформації як її окремий вияв.

Проте, на нашу думку, на цьому етапі висновок про включення права на свободу думки та слова, вираження своїх поглядів і переконань до змісту права на інформацію все ж таки є передчасним, оскільки останнє не охоплює правомочність самостійного формування власних поглядів і переконань. Так, забезпечення можливості вільного одержання необхідної людині та громадянину інформації та, відповідно, реалізація у такий спосіб принципу плюралізму думок є гарантією дотримання права на свободу думки, оскільки на наступному етапі суб'єкт матиме змогу самостійно, користуючись тією інформацією, до якої він мав доступ, формувати власні думки та переконання. Проте, попри тісний зв'язок правомочності одержання інформації та свободи думок, є очевидним, що це дві зовсім різні категорії, жодна з яких змістовно не охоплює іншої.

Отже, узагальнюючи все вищезазначене, констатуємо, що право на свободу думки та слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань і право на інформацію є тісно пов'язаними, проте не тотожними правовими категоріями. Забезпечення можливості реалізації останнього виступає гарантією дотримання свободи думки. Рівно як і фактичний вияв свободи думок та вільне вираження поглядів і переконань приводять до реалізації правомочностей поширення інформації одними суб'єктами правовідносин і, відповідно, її одержання іншими. Водночас жодне з указаних прав змістовно не поглинає інше, що дає всі підстави стверджувати про їх абсолютну самостійність. Ототожнення можливе лише в частині визначення підстав обмеження першого та другого, оскільки свобода думки фактично обмежена бути не може, незалежно від конкретно закріплених юридичних засобів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ведерніков Ю.А. Теорія держави і права: [навч. посібник] [Електронний ресурс] / Ю.А. Ведерніков, А.В. Папіріна. – Режим доступу : <http://pidruchniki.com/>.
2. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія: в 6 т. [Електронний ресурс] / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Режим доступу : <http://leksika.com.ua/>.
3. Петришин О.В. Конституція України: науково-практичний коментар [Електронний ресурс] / О.В. Петришин та ін. – Режим доступу : <http://textbooks.global/>.
4. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
6. Демків Р.Я. Конституційне право України : курс лекцій [Електронний ресурс] / Р.Я. Демків. – Режим доступу : <http://e-pidruchniki.com/>.
7. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
8. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Офіційний вісник України – 2003. – № 11. – Ст. 461.
9. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
10. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар [Електронний ресурс] / за ред. І.В. Спасибо-Фатеевої. – Режим доступу : <http://www.studfiles.ru/>.
11. Академічний тлумачний словник української мови : в 11 т. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/okhoronjaty>.
12. Марущак А.І. Інформаційне право : Доступ до інформації : [навч. посібник] / А.І. Марущак. – К. : КНТ, 2007. – 532 с.

REFERENCES

1. Vedernikov Yu.A., Papirina A.V. *Teoriya derzhavy i prava : navchalnyi posibnyk* [Theory of state and law : textbook], available at : <http://pidruchniki.com/>.
2. Shemshuchenko Yu.S. *Yurydychna entsyklopediya : v 6 t.* [The legal encyclopedia : in 6 vol.], available at : <http://leksika.com.ua/>.
3. Petryshyn O.V. *Konstytutsiya Ukrayiny : naukovo-praktychnyi komentar* [Constitution of Ukraine : scientific-practical commentary], available at : <http://textbooks.global/>.
4. “Universal Declaration of Human Rights, an international document of 10/12/1948”, available at : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
5. “International Covenant on Civil and Political Rights, international document of 16/12/1966”, available at : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
6. Demkiv R.Ya. *Konstytutsiyne pravo Ukrayiny : kurs lektsiy* [Constitutional law of Ukraine : lectures], available at : <http://e-pidruchniki.com/>.
7. “Constitution of Ukraine” (1996), Law of Ukraine of 28/06/1996 № 254k/96-ВР, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, no. 30, art. 141.
8. “Civil Code of Ukraine” (2003), Law of Ukraine of 16/01/2003 № 435-IV, *Oficiyni visnyk Ukrainy*, no. 11, p.part. 461.
9. “On Information” (1992), Law of Ukraine of 02/10/1992 № 2657-XII, *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy*, no. 48, art. 650.
10. Spasibo-Fateeva, I.V. *Tsyvilnyi kodeks Ukrayiny : naukovo-praktychnyi komentar* [The Civil Code of Ukraine : scientific-practical commentary], available at : <http://www.studfiles.ru/>.
11. *Akademichnyi tлумachnyi slovnyk ukrayinskoyi movy : v 11 t.* [Academical explanatory dictionary of Ukrainian language : in 11 vol.], available at : <http://sum.in.ua/s/okhoronjaty>.
12. Marushchak A.I. (2007) *Informatsiyne pravo. Dostup do informacii* [Information Law. Access to Information : study guide], KNT, Kyiv, Ukraine.